

Patent på liv – Striden om jasminriset

Korta fakta om TRIPS och patent på livsformer

Inom världshandelsorganisationen WTO sätter TRIPS-avtalet¹ upp regler för skydd av ”intellektuell egendom”. Det handlar om sådant som patent, copyright, skydd av varumärken och industridesign.

Patentreglerna har under de senaste decennierna blivit allt striktare och fått en internationell räckvidd. Tidigare baserade många länder och företag sin teknologiska utveckling på kopierad teknik från andra länder. Genom TRIPS, som trädde i kraft 1995, skapades en internationell minimistandard som reglerar vilka områden som måste erbjudas patent, hur långa patentperioderna ska vara och hur starka rättigheterna är.

De flesta avtal inom WTO är till för att öppna upp marknader och uppmuntra konkurrens mellan företag. TRIPS däremot skyddar ensamrätten över uppfinningar och de produkter som tas fram under patentet.

Det finns naturligtvis en logik i detta. Det kan idag vara ytterst dyrbart att forska fram nya produkter, t ex läkemedel. För att främja forskning och utveckling kan företag under en period behöva få ensamrätt till nya produkter för att täcka sina kostnader och göra skäliga vinster. Men patent riskerar även att begränsa framtida forskning när nya upptäckter inte kan användas av andra.

Särskilt inom två områden är detta produkt-skydd omdebatterat och konsekvenserna av nuvarande regler mycket negativa för utvecklingsländerna – läkemedel och patent på livsformer.

Läkemedelspatent

Aidskatastrofen satte ljuset på konflikten mellan läkemedelspatenten och människors liv och hälsa. Den starka kritiken mot läkemedelspatenten har gjort att WTO godkänt att länder i extrema situationer kan låta folkhälsan gå före patentreglerna. Men reglerna begränsar ändå möjligheterna.

Patent på livsformer

Genteknik är idag tillsammans med IT en av de stora framtidsteknologierna. Enorma summor läggs ner i forskning kring nya produkter, baserade på olika livsformer. Man kan säga att patenträtten varit en förutsättning för fortsatt bioteknisk utveckling eftersom tekniken är så dyr.

Genom TRIPS-avtalet infördes en skyldighet att bevilja patent på mikrobiologiska processer och mikroorganismer. Mikroorganismer är i princip encelliga organismer som bakterier, svampar och alger. I de flesta i-länder inkluderas också cellkulturer av växt- och djurceller.

Patent ska också ges för icke-biologiska manipulationer av liv, men inte för ”väsentligen biologiska förfaranden”. Termerna, och därmed gränserna, är diffusa. Icke-biologiska förfaranden är tekniska ingrepp, t ex genom genteknik. Väsentligen biologiska förfaranden är främst traditionell korsbefruktning av växter och djur. Den produkt som tagits fram genom en patenterbar process ska patentskyddas. Därmed är växter och djur som på

1. Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights.

något sätt är förändrade genom modern bioteknik patenterbara enligt TRIPS.

Men olika länders regler, särskilt i de rika länderna, går längre än så. Den moderna patentlagstiftningen bygger nämligen på västerländska vetenskapliga principer. Det innebär att traditionell kunskap, byggd på lokal forskning, inte kan patenteras. Men i många fall har rena upptäckter, snarare än uppfinningar/biotekniskt förändrade former, getts patent, t ex när ett västerländskt företag ur en växt har utvunnit en aktiv ingrediens för ett visst ändamål och får patent på denna produkt.

Så var fallet med det indiska Neemträdet, ur vilket företaget W.R. Grace utvann ett svampbekämpningsmedel. Trots att denna användning länge varit känd i Indien fick företaget patent i USA. Efter protester drogs patentet in, men en mängd patentansökningar för Neemträdsprodukter är ännu inte avgjorda.

Växtförädlarrätt

Växter kan alltså patenteras. Små förändringar av en växtsort, som i fallen med basmati- och jasminris i filmen, kan ge företag patent eller skydd för den ”nya” växten. Men enligt TRIPS-avtalet tillåts länder att undanta växtsorter från kraven på patentering om de i stället ger dem ett växtförädlarskydd. Här finns ett visst handlingsutrymme. Förhandlingar och diskussioner pågår om hur länder genom sådana system ska kunna undanta växtsorter från patentering.

De flesta industriländer menar att sådana system ska hålla sig till de så kallade UPOV-reglerna². Flera länder har antagit UPOV-systemet. Det omfattar ”nya, enhetliga, stabila och rena växtsorter”. Den förstärkta växtförädlarrätten från 1991 innebär att ingen annan än den som utvecklat växtsorten får handla med eller vidareförädla växten utan tillstånd. I fallet ris påverkas andra befintliga basmati- eller jasminrisorter inte direkt. Men det innebär att det västerländska företaget kan lansera detta ris

internationellt som sitt och i kraft av sitt ekonomiska övertag allt mer konkurrera ut de indiska och thailändska rissorterna. Företaget kan också förhindra vidareförädling, trots att man själva tillgodogjort sig hundratals år av böndernas förädlingsarbete.

Alternativt skydd för växtsorter

Vissa länder har introducerat egna regler eller vill göra detta. Malaysia föreslår t ex tre sorters skydd – för moderna växtsorter enligt UPOV, för jordbrukares traditionella sorter och för genmodifierade sorter. Den afrikanska unionen har utarbetat en modellag som grundar sig på att patent på liv är omoraliskt och bör förbjudas. Möjligheten finns för länder att genom egen lagstiftning skydda traditionell kunskap som en gemensam egendom. Men detta är inte lätt att genomföra och pressen är stor på länder att acceptera UPOV-kriterierna.

Biologisk mångfald

TRIPS-avtalet strider mot konventionen om biologisk mångfald (KBM), som antogs 1992. KBMs mål är att bevara mångfalden, att hållbart utnyttja dess beståndsdelar och att rättvist fördela vinsterna från utnyttjandet av de genetiska resurserna. Konventionen säger att lokala kunskaper och bruk ska respekteras. En bredare användning ska främjas, men då ska de ursprungliga ”ägarna” ge sitt tillstånd, kunna delta och få en rättvis del av vinsterna. Utvecklingsländerna ska få tillgång till teknik för att utveckla de genetiska resurserna.

KBM och TRIPS står i motsättning på flera områden:

- TRIPS kräver inte att den som söker patent uppger var materialet och kunskapen kommer ifrån
- TRIPS förhindrar inte att traditionell och kollektiv kunskap patenteras av andra
- TRIPS kräver inte bevis på medgivande från de grupper som utvecklat och bevarat kunskap om materialet och ställer inga krav på att dessa får del av vinsterna vid ett kommersiellt utnyttjande.

Biostöld

Det är inte ovanligt att företag söker patent på traditionella nyttoväxter eller aktiva substanser från dessa, som de hittat i naturen, i odlingar eller i genbanker. Detta brukar kallas biostöld. Vad som här kallas en uppfinning är egentligen en traditionell kunskap som ”upptäckts” av företaget. Det kan också vara så att ett bolag får patent på helt naturliga växter därför att man t ex har kartlagt genstrukturen hos växten. Över 100 sådana felaktiga patent har redan givits, och det är en kostsam kamp för fattiga länder att ta företaget till domstol för att försvara sina rättigheter till traditionell kunskap i varje fall som dyker upp.

Loppet inte kört

TRIPS-avtalet och UPOV-reglerna är inte huggna i sten. Kritiken mot dem är stor både i väst och i många utvecklingsländer. Denna opinion påverkar idag många länders agerande och tar sig uttryck i de förhandlingar som pågår. Möjligheten finns därför att förändra avtal och regler så att de bättre står i överensstämmelse med utvecklingsländernas och den biologiska mångfaldens intressen. Den svenska regeringens ställning i frågorna är inte helt entydig. Man säger sig vara emot patent på liv men stöder en stark växtförädlarrätt, som ger en form av patent. Sverige har samtidigt agerat för utvecklingsländernas rätt att skydda sina växter och sin traditionella kunskap.

Diskussionsfrågor

1. ”Patent på liv” – hur reagerar du på det uttrycket efter att ha sett filmen?
2. Vilka risker finns det med att makten över livsmedel flyttas från odlande bönder till privata företag? Kan det finnas fördelar?
3. Hur borde ägandet av våra naturresurser, som t ex utsäde och plantor, se ut? Vad tycker du – och vilka värderingar ligger bakom att du tycker så?

Lästips

”Om det här vill jag berätta...” Porträttsamling om TRIPS-avtalet. GRATIS

Tre faktablad om ”WTO”, ”TRIPS” och ”Handel och mänskliga rättigheter”. GRATIS

”Handla för en rikare värld!” Studiehäfte om handel och WTO. 40 KRONOR

”TRIPS – Vad betyder WTOs patentavtal för de fattiga ländernas människor och miljö”
Ur serien Globala studier. 50 KRONOR

Allt detta material kan beställas från:

Diakonia, 172 99 Sundbyberg · TEL 08-453 69 00
FAX 08-453 69 29 · E-POST diakonia@diakonia.se
WEBBSIDA www.diakonia.se

2. Det finns två UPOV-system. Det senare (reviderat 1991) införde striktare regler för sparande av utsäde och vidareförädling. De flesta länder har anslutit sig till UPOV 1, färre till UPOV 2. Under FN-organet FAO finns även ett internationellt avtal om växtgenetiska resurser, som i högre grad fokuserar på brukarnas rättigheter.

